सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत शिक्षा योजना

तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्धितीय बर्षको

आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
लक्ष्मण प्रसाद चालिसे
एम. एड. दोश्रो बर्ष
क्याम्पस क्रमाङ्क १५७/२०६५
परीक्षा क्रमाङ्क ५०००५१/२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. २६७०१-९३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

बुटवल बहुमुखी क्याम्पस

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

बुटवल, रुपन्देही

२०७३

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि शोधकर्ता लक्ष्मण प्रसाद चालिसेले **सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धी** शीर्षकको शोध-पत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार पारेको हुनाले मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

बिष्णु प्रसाद घिमिरे

शोध-निर्देशक

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

मितिः २०१७/०३/१३ (२०७३/१२/०२)

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न शोधकर्ता लक्ष्मणप्रसाद चालिसेले **सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धी** शीर्षकमा शोधकार्य पूरा गरी स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको हुनाले मूल्याङ्कन समितिबाट यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. नारायण प्रसाद वेल्वासे	विभागीय प्रमुख	....
२. बिष्णु प्रसाद घिमिरे	शोध निर्देशक	....
३. प्रा.होमनाथ भट्टराई	वाह्य परीक्षक	....

मितिः २०१७/०४/०३) (२०७३/१२/२१)

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने उद्देश्यले **सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धी** शीर्षकमा यो शोध पत्र तयार पारिएको हो । शोध प्रस्तावना स्वीकृत गरी यो विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवलप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखन कार्यलाई अफ्नो व्यस्त समय भित्र पनि प्राथमिकता दिई निरन्तर रुपमा शोध प्रस्तावनाको शीर्षक चयन गर्नेदेखि लिएर शोध लेखन कार्यका सिलसिलामा दिनु भएको अमूल्य सल्लाह, सुझाव, निर्देशन तथा सहयोगका लागि शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागयि प्रमुख प्राध्यापक डा.नारायणप्रसाद बेल्बासेप्रति हृदयदेखि नै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र निर्माण गर्ने क्रममा आवश्यकीय सल्लाह, सुझाव, मार्गदर्शन एवं प्रोत्साहन प्रदान गरी कार्य सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने शोधनिर्देशक बिष्णुप्रसाद घिमिरेप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुहुने शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभागका आदरणीय गुरु किशोरकुमार खनालप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने सिलसिलामा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता तथा छलफल कार्यमा प्रत्यक्षरुपमा सहभागी भइ सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित विद्यालयका व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीका साथै यस कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्षरुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरुप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्र टाइपिङ तथा व्याण्डिङ गरी सहयोग गर्नु भएका साझा प्रिन्ट एण्ड फोटोकपी सेन्टर, बुटवललाई धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

लक्ष्मण प्रसाद चालिसे

शोधसार

यस शोधको शीर्षक **सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि** रहेको छ । यस शोधको मुख्य उद्देश्य माध्यमिक तहमा शैक्षिक उपलब्धिको विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

यो अध्ययन गुणात्मक र परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित छ । भैरहवा स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका ५ वटा सामुदायिक र ५ वटा संस्थागत गरी जम्मा १० वटा माध्यमिक विद्यालयलाई सम्भावनायुक्त नमूना छनोट विधिबाट छनोट गरिएको छ । दशवटा विद्यालयका प्रधानाध्यापक १०, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष १० जना, अभिभावक २०, शिक्षक २० जना र विद्यार्थी २० जना गरी ८० जनालाई उद्देश्यमूलक विधिबाट छनौट गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलनका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र विद्यालय सर्वेक्षण फाराम प्रयोग गरिएको छ ।

छनोटमा परेका माध्यमिक विद्यालयहरुमा विद्यार्थी औषत उत्तीर्ण ३० प्रतिशत देखियो । सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरुको भन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको विषयको औषत अंक बढी भएको पाइयो । छनौटमा परेका माध्यमिक विद्यालयमा समष्टिगत रुपमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण र तालिम प्राप्त शिक्षकहरुको संख्या ७५ प्रतिशत भएको पाइयो । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग अवस्था न्यून भएको, उच्च निकायबाट अनुगमन तथा निरीक्षणको व्यवस्था नभएको, आन्तरिक निरीक्षण र मूल्याङ्कनको व्यवस्था भएको पाइयो । दश वटै माध्यमिक विद्यालयहरुमा निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने, तालिमप्राप्त शिक्षकको व्यवस्था गर्ने, अभिभावकलाई सचेत बनाउने र शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने उपायमा जोड दिइएको पाइयो । प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक बीच शैक्षिक विषयमा समन्वयको अभाव रहेको पाइयो । माध्यमिक तहमा शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वमा शैक्षिक तत्व अन्तर्गत शिक्षित र अशिक्षित अभिभावकहरुले विद्यार्थीहरुप्रति गर्ने व्यवहार फरक देखियो । विद्यार्थी स्वयम्को कारण पढाइस्तरमा कमी आएको थियो पाइयो । भौतिक तत्व अन्तर्गत विद्यालयका भवनमा पक्की आकर्षक र टिकाउ रहेको पाइयो र प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयहरुमा पुस्तकालयको व्यवस्थापन भएको पाइयो । आर्थिक तत्व अन्तर्गत सरकारले सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान र विद्यालयले आफ्नो स्रोत परिचालन गरेको पाइयो । सामाजिक तत्व अन्तर्गत शिक्षामा सामाजिकीकरण नहुनु र समाजको शिक्षाप्रतिको सकारात्मक धारणा नरहेको पाइयो । मनोवैज्ञानिक तत्व अन्तर्गत विशेषगरी सिर्जना गर्ने शिक्षा र अभिभावकले आफ्ना नानीहरुप्रति सकारात्मक र नकारात्मक व्यवहारले प्रत्याक्ष रुपमा मनोवैज्ञानिक प्रभाव पारेको पाइयो ।

शैक्षिक उपलब्धिमा देखिएका कमजोरी अन्तर्गत पढेर जागिर खाने सोचाई, विद्यार्थीमा आत्मविश्वासको कमी, शिक्षण विधिमा सैद्धान्तिक शिक्षण हुन्, शिक्षक केन्द्रित विधि, अभिभावकहरुले छोराछोरीप्रतिको पढाइमा निगरानी नरहेको र घरायसी कार्यबोझ रहेको पाइयो ।

सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्ने उपायहरुमा भौतिक सुविधा अन्तर्गत बसाई व्यवस्था र उपयुक्त सामग्रीहरुको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैगरी विद्यार्थीहरुलाई समय दिने र कार्यबोझ कम गर्ने, अभिभावकहरुलाई चेतना दिने, शिक्षक अभिभावकसँग अन्तक्रिया गर्ने, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने, शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, विद्यालयको शैक्षिक सुधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका, शैक्षिक र आर्थिक पक्षमा ध्यान पुऱ्याई कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी संथागत विद्यालयको तुलनामा सामुदायिक विद्यालय तर्फ, शिक्षक, अभिभावकको चासो कम हुनाले शैक्षिक उपलब्धीमा पनि कम भएको पाइयो । समग्रमा माध्यमिक तहमा शैक्षिक उपलब्धी वृद्धि गर्न माध्यमिक विद्यालयसँग सम्बन्धित सबै सरोकारवालाले आ-आफ्नो क्षेत्रबाट आफ्नो भूमिका सक्रिय रुपमा निभाउनु पर्ने सुझाव समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषयसूची

पृ.स.

सिफारिस पत्र i

स्वीकृती पत्र ii

कृतज्ञताज्ञापन iii

शोधसार iv

विषयसूची vi

तालिका सूची viii

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची ix

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ३

१.३ अध्ययनको औचित्य ४

१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरु ४

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न ४

१.६ अध्ययनको परिसीमा ५

परिच्छेद दुई :सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ सम्वन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ६

२.२ सैंद्धान्तिक ढाँचा ८

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता ११

परिच्छेद-तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १३

३.२ जनसंख्या र नमूना छनौट १३

३.३ तथ्यांक संकलनका साधन १४

३.४ तथ्यांक संकलनका स्रोत १४

३.५ तथ्यांक संकलन प्रक्रिया १५

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण प्रक्रिया १५

परिच्छेद-चार : नतिजाको विश्लेषण

४.१ सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि १६

४.१.१ सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको परीक्षा नतिजा (२०७०) १६

४.१.२ विषयगत परीक्षाको नतिजा २६

४.२ माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्व २९

४.२.१ शैक्षिक तत्व ३०

४.२.२ भौतिक तत्व ३०

४.२.३ आर्थिक तत्व ३१

४.२.४ सामाजिक तत्व ३२

४.२.५ मनोवैज्ञानिबक तत्व ३२

४.३ शैक्षिक उपलब्धिमा देखिएका कमजोरी ३४

४.३.१ विद्यार्थीमा पढ्ने भावनाको कमी हुनु ३४

४.३.२ शिक्षण विधि उपयुक्त नहुनु ३५

४.३.३ अशिक्षित अभिभावक हुनु ३५

४.३.४ अयोग्य शिक्षक हुनु ३६

४.३.५ शैक्षिक सामग्रीको अभाव हुनु ३७

४.४ माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्ने उपाय ३७

४.४.१ भौतिक सुविधाको व्यवस्था गर्ने ३८

४.४.२ विद्यार्थीलाई पढ्न समय दिने ३९

४.४.३ अभिभावकलाई चेतना दिने ४०

४.४.४ शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्ने ४१

४.४.५ निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने ४१

४.४.६ तालिम प्राप्त शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ४२

परिच्छेद–पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ४४
५.२ निष्कर्ष ४६
५.३ सुझाव ४७
५.३.१ नीतिगत तह ४७
५.३.२ कार्यान्वयन तह ४९
५.३.३ अनुसन्धान तह ४९
सन्दर्भसूची
अनुसूची

तालिका सूची

तालिका	विवरण	पृ.
१	एस.एल.सी.परीक्षा नतिजा (२०७०)	१६
२	परीक्षा नतिजा (२०७१)	२०
३	परीक्षा नतिजा (२०७२)	२४
४	अंग्रेजी विषयको परीक्षा नतिजा	२७
५	नेपाली विषयको परीक्षा नतिजा	२८
६	माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरु	२९
७	शैक्षिक उपलब्धिमा देखिएका कमजोरी	३४
८	माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्ने उपाय	३८

सङ्क्षेपीकृत शव्दसूची

एस.एल.सी.	=	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
जि.शि.का.	=	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
जि.शि.अ.	=	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
वि.नि.	=	विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	=	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
प्र.अ.	=	प्रधानाध्यापक